

**LITERATURA DESPRE PANDEMIE.
REPERE ROMÂNEȘTI¹⁸
LITERATURE ABOUT THE PANDEMIC.
ROMANIAN POINTS OF REFERENCE**

Alina BAKO

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu/ “Lucian Blaga” University
of Sibiu

email: alina.bako@ulbsibiu.ro

Abstract: *The state of isolation is experienced differently, not only according to the individual and his psychic features, but also at the level of the community and the mentality generated by the geographical space to which this individual belongs. Through a short geographical-historical-literary foray, this paper deals with the way in which isolation manifested itself in the area of South-Eastern Europe, more specifically, in the Romanian space.*

Keywords: geocritical studies; Romanian Culture; novel; character; pandemic.

În articolul publicat în nr. 6 (1) din „Literary Geographies”, *The Cube of Loneliness: Literary Geographies in Isolation* de Sheila Hones se întreba dacă geografia literară poate găsi ori poate fi un răspuns pentru așa-numita „izolare socială” (2020: 11). Faptul că textele ficționale oferă tipare spațiale concrete și multiple implică, în viziunea autoarei, o posibilă salvare din izolare, chiar și când suntem „cuburi locuite de singurătate” (14). Cu toate acestea, starea de izolare este trăită diferit, nu

¹⁸ Articolul a fost parțial publicat în limba engleză în revista *Literary Geography*, vol.6 (2), 2020, cu titlul „Living in the Balkans: From ‘Caragea’s Plague’ to the Coronavirus Pandemic”.

Călătorii în imaginarul literar

numai în funcție de individ și trăsăturile sale psihice, ci și la nivelul comunității și mentalității generate de spațiul geografic cărora le aparține. În acest sens, eseul de față abordează, printr-o scurtă incursiune geografico-istorico-literară modul în care izolarea a funcționat în zona Europei de Sud-Est, în Balcani și, mai specific, în spațiul românesc. În eseul de față vom avea în vedere observarea unui model structural asociat mentalului colectiv, cu care este comparată orice epidemie, în zona est-europeană, chiar și în secolul al XXI-lea. De asemenea, vom observa un aspect paradoxal, acela al întoarcerii în țară a peste un milion de români, de la munca din străinătate (plecarea echivalează cu *bejenia* din secolul al XIX-lea, așa cum vom demonstra prin exemple literare), din cauza pandemiei și dubla izolare a acestora, precum și raportarea țaranului român, din secolul al XIX-lea, la izolarea generată de epidemii (ciumă, holeră, tifos) așa cum reiese din scrierile narative ficționale, dar și atitudinea balcanicului în general.

Astfel, în mentalul colectiv românesc, orice epidemie trimite la un tipar narativ generat de ciuma care a lovit Țara Românească în 1813. Numită și „ciuma lui Caragea”, după numele domnitorului din acea vreme, epidemia care bântuise Constantinopolul este descrisă în scrierile literare, ca etapă de referință. Astfel, în scrisorile lui Ion Ghica, un scriitor pașoptist, se pomenește despre faptul că

„A fost în multe rânduri ciumă în țară, dar anelele României nu pomenesc de o boală mai grozavă decât ciuma lui Caragea! Niciodată acest flagel n-a făcut atâtea victime! Au murit până la 300 de oameni pe zi și se crede că numărul morților în toată țara a fost mai mare de 90 000. Contagiunea era așa de primejdioasă, încât cel mai mic contact cu o casă molipsită ducea moartea într-o familie întregă, și violența era așa de mare, încât un om lovit de ciumă era un om mort” (Ghica, 2004: 190).

Despre carantină și izolare se amintește în sensul că domnitorul fusese nevoit să stea în izolare începând cu 25 noiembrie până pe 12 decembrie (Nistor, 1946: 360). În documentele istorice sunt amintite spațiile transformate în locuri de carantină, precum mănăstirea Văcărești, Băneasa, Colentina, precum și

Călătorii în imaginarul literar

restricționarea intrării în oraș, accesul fiind permis doar prin locuri precum Podul Mogoșoaiei sau al Herăstrăului, Podul Cleiului, sau drumul Târgoviștei, Podul Calicilor sau drumul Antim, drumul de la Izvorul Filaret și Podul Șerban Vodă.

Însă, în spațiul Țărilor Române, carantina este reglementată de-abia în 1833, o dată cu prima lege ce joacă rol constituțional, *Regulamentul organic*. Prin actele oficiale constatăm astfel că se polarizează două centre spațiale mari, pe de o parte Constantinopolul, reprezentând Orientul de unde veneau molimele și care concentrează astfel o componentă malefică și, pe de altă parte, Bucureștiul, văzut ca spațiu protector, invadat de elementul oriental, distrugător, reprezentat de ciumă și de domnul fanariot (fanarioții, denumire de la cartierul Fanar, erau cei numiți de sultanul pe tronul Țărilor Române, considerate vasalele Imperiului Otoman). Robert T. Tally Jr constată, la finalul analizei unor romane că

„The figural use of the verb ‘orient’, which once meant ‘to turn towards the east’, is itself a sign of the interplay between writing and mapping. The storyteller, like the mapmaker, determines the space to be represented, selects the elements to be included, draws the scale, and so on. In producing the narrative, the writer also produces a map of the space, connecting the reader to a totality formed by the narrative itself. In a sense, all storytelling is a kind of mapping” (Tally, 2018: 223).

În acest sens, în Evul Mediu și mai târziu, până în secolul al XIX-lea inclusiv, Imperiul Otoman era perceput drept producător de angoase și aducător de molime. Observăm astfel, că în mentalul colectiv, harta produsă la nivel conceptual suprapunea Orientul, prin exotismul său, unui regim al bolii, aduse de străini. În secolul al XVII-lea, un învățat din spațiul țărilor române, Nicolae Milescu Spătaru, întreprinde o călătorie în China, inimă a Orientului, pe care o descrie în detaliu în două volume (*Jurnal de călătorie în China și Descrierea Chinei*, importante pentru analiza felului în care era perceput Estul în perioada respectivă. În *Jurnal de călătorie în China*, observând că de la ei au învățat europenii „folosirea busolei în navigație” (1974: 103), autorul care face acest drum pe parcursul câtorva

Călătorii în imaginarul literar

ani începând cu 1675 amintește de mai multe ori de leacurile utilizate de medicii chinezi, regăsite în cărți „desenate” cu ierburi și pietre, iar cele două volume, promovând un fel de geografie literară, conturează o hartă a călătoriei spre Est, prin Rusia, luând contact cu triburile mongole și ajungând în Împărăția Chinei, până la Beijing, la curtea împăratului. Este bine cunoscută distincția lui Edward Said: „The Orient was almost a European invention” (1978: 197), iar călătoria învățatului este analizată prin ochii europeanului. Spațiul descris este exotic, iar observațiile sunt pertinente: de la descrierea zidurilor care asigurau protecția în fața invadatorilor mongoli, până la obiceiurile alimentare precum mâncatul liliacilor „cât găinile”, ceaiul care le garantează lipsa pietrelor la rinichi și folosirea remediilor naturiste din ierburi, șerpi sau minerale. Așadar, incursiunea în China, prin ochii omului din secolul al XVII-lea produce un efect scontat, de uimire și, implicit, de comparație cu spațiul autohton. Considerate printre primele scrieri literare din cultura românească, textele lui Milescu Spătaru construiesc o imagine a unui spațiu izolat prin granițe naturalele ale râurilor și mărilor, la care se ajunge greu. Fascinația și, în același timp, teama față de un tărâm necunoscut determină astfel de incursiuni, datelor concrete alăturându-se interpretarea subiectivă a autorului. Apropierea de China se face și mai târziu, de exemplu, Mircea Eliade oferă în 1938 o traducere din limba engleză în limba română a bine cunoscutului roman *Înger luptător* de Pearl S. Buck, având drept cadru amplu viața din China rurală.

Privirea europeanului din Balcani, la începutul anului 2020, s-a îndreptat spre zona Chinei și a analizat evoluția situației sanitare, în contextul coronavirusului. Acesta a fost perceput drept un element exotic, distrugător, înveșmântat în straiele acelorași fascinații și temeri, ca acum câteva sute de ani, pentru orientalii care aveau contact, în piețe, cu lilieci, șobolani și alte animale ce nu intrau în spectrul civilizației europene. Oamenii au început, încetul cu încetul să se retragă din activitățile cotidiene, să reducă socializarea, în fața unui pericol necunoscut, reacția provocată având 3 etape: prima a fost cea de încremenire, urmată de o reclusiune în zona familiei, o izolare forțată ce ulterior a generat uneori nevroze, alteori o stare de

Călătorii în imaginarul literar

introvertire sau dorința de a eluda reglementările impuse, în lipsa accesului la spațiul devenit parte a universului individual. Ultima etapă, pe care am trăit-o după relativa relaxare a măsurilor, a generat frustrări și mai mari, din cauza alterării libertății comunicării cu spațiul geografic relativ îndepărtat de casă. În contextul mass-mediei, cel mai des instrument folosit, același ca în geografia literară, a fost harta. O hartă a lumii pătată în diferite culori, cu procente și imagini derutante. Lumea reală s-a suprapus peste o lume cartografiată prin contaminarea cu acest coronavirus. Spațiul a devenit, dacă ar fi să folosim un termen de specialitate impus și teoretizat de Robert Tally Jr. „topophobia”

„Topophobia is not a disease, properly speaking, it is a condition of 'disease' something of the sort that Freud indicates in his use of the term Unbehagen, which is similar to the French term malaise and is translated as 'discontent' in *Civilization and Its Discontents*, the English title given to *Das Unbehagen in der Kultur*” and „Topophobia represent (...) an existential comportament toward the world (...) a certain identifiable 'place mindedness' that informs our activities and thinking” (Tally, 2018: 23),

căci acest disconfort a fost generat de o maladie.

O dată cu izbucnirea pandemiei, mulți români plecați în Europa pentru a lucra, au revenit în țară. Se estimează că în jur de un milion de oameni s-au întors în primele luni ale anului 2020, mulți dintre ei stând în izolare la domiciliu sau în spațiile special amenajate de autorități. Dacă analizăm câteva dintre scrierile autorilor canonici români, constatăm o multiplicare a spațiilor de acest tip și în literatura ce descrie vremuri îndepărtate. Izolarea și/sau fuga din spațiul propriu ori străin, în căutarea unuiia securizat, în zona Est-Europeană au fost generate fie de episoade de molime precum ciuma sau holera, fie de incursiunile armatelor Imperiului Otoman, precum în textul autorului canonic Mihail Sadoveanu. În nuvela *Vremuri de bejenie*, descrie fuga din spațiul protector al casei sau satului și pârjolirea acestuia în fața atacatorilor, o părăsire dureroasă, dar necesară. Același autor folosește tiparul narativ pentru a

Călătorii în imaginarul literar

descrie epidemia de ciumă din Florența, regăsit în *Decameronul* lui Boccaccio, pentru a crea o povestire în ramă, *Hanu-Ancuței*, pretext pentru o suită de povestitori de a-și expune istoriile trăite, auzite sau la care au fost martori. În acest spațiu de la Nord de Dunăre, trăirea în izolare și carantina se supun, într-o anumită măsură, unei foarte cunoscute afirmații „nous sommes ici aux portes de l’Orient, où tout est pris à la légère...” era concluzia proferată de către Raymond Poincaré, pe care o regăsim și în romanul lui Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, publicat în 1929. Frescă a unui peisaj balcanic, lipsit de reguli, o lume decadentă aflată la crepusculul existenței, acest roman baroc conține o imagine ce amintește de amenințarea ciumei. Personajul Pirgu desenează pe pereții camerei de hotel, de pe Calea Victoriei, imagini mistice, printre care și chipul Sfântului Haralambie, cu „ciuma în lanțuri, sub picioare”. Folclorul românesc înregistrează acest simbol religios, pe teritoriul actual al României aflându-se biserici cu hramul Sfântului Haralambie, cel despre care legenda spune că a îndepărtat „ciuma lui Caragea” din Bucureștiul începutului de secol XIX.

De fapt, impunerea carantinei și a izolării s-a făcut mai cu seamă în secolul al XIX-lea când holera făcea ravagii pe teritoriul actual al României. Într-o nuvelă aparținându-i lui Ioan Slavici se remarcă, din analiza replicilor personajelor, că epidemia de holeră nu este luată foarte în serios, mai importantă fiind strângerea roadelor pământului. Personajul Busuioc din *Pădureanca* ignoră epidemia despre care auzise: „se ivise holeră-n țară, iar Busuioc nu voia să știe de ea. Holeră-n timpul secerișului?!” (Slavici, 1965; 127). Munca agricolă, principala ocupație a țaranului român, acaparează gândurile personajului, nelăsând loc fricii de epidemie. Transilvania aparținea, la momentul 1873, când este confirmată istoric pătrunderea unui nou val de holeră, Imperiului Austro-Ungar, iar autoritățile impuneau restricții ferme pentru protejarea populației. Istoricii susțin că migrațiile generate de seceriș, așa cum este și cea descrisă în nuvela lui Slavici, au dus la răspândirea epidemiei. Revolta împotriva stăpânii este surprinsă tot de autor, puterea mulțimii constând în numărul mare al celor care voiau să muncească și puneau în balanță două situații

Călătorii în imaginarul literar

opuse: pe de o parte, foametea, dacă nu ar fi strâns grâul, iar pe de altă parte, moartea. Concluzia personajului din *Pădureanca* este surprinzătoare:

„Apoi tot mai bună e holera. Parcă dacă mi-a fi dat să mor de holeră, stăpânirea o să șteargă data mea de acolo unde s-o fi aflând! Ți-e scris, ți-e scris; nu ți-e scris, nu ți-e scris, și sănătate bună” (Slavici, 1965: 102).

Situarea sub semnul destinului, a aceluia *fatum* grecesc, care apare foarte des în folclorul românesc, acea resemnare în fața unor situații care nu pot fi controlate determină considerarea spațiului sub semnul *topophrenia*. În acest sens, este relevantă și mărturisirea unui călător străin în Țările Române, care observă că spațiul era bântuit de molime: holera, difteria sau tifosul. J.W. Ozanne observă că epidemiile de febră erau iscate de „măștinile fetide” care înconjurau Bucureștiul, descriind orașul drept un spațiu insalubru, balcanic, ostil străinilor care nu scăpau de „a plăti acest tribut” (2015: 32). Tot pe seama Orientului, pune scriitorul Alecu Russo și epidemia de holeră, despre care scrie în capitolul *Holera* din *Cântarea României*. „Dogma zisă a Orientului”, legată de fatalitate, este ceea ce caracterizează atitudinea românului în fața holerei, în viziunea scriitorului: „De este să fie, tot a fi...” (1985: 79). Scriitorul însuși rămăsese orfan, epidemia afectându-i întreaga familie, în copilărie. Constată cu amărăciune că izolarea nu funcționează în cazul locuitorilor, căci el constată că „Doi prieteni întâlnindu-se se strâng mai tare de mână”, iar atitudinea este de socializare chiar și în fața morții, căci aceștia „fac o adevărată libație a morții” (1985: 92).

Atitudinea în fața molimelor și a morții se caracterizează în această parte de Europa, prin două elemente importante: pe de o parte, o raportare schizoidă la spațiu, o viziune topophrenică, locul generând sentimente contradictorii, un fel de *malaise*, care fascinează și înspăimântă în același timp, iar, pe de altă parte, fatalismul, regăsit atât în literatura scrisă, cât și în descrierea mentalității balcanice, verificată chiar și în momente extreme, precum este cel al epidemiilor. Alte două elemente specifice spațiului românesc și extinse la spațiul balcanic sunt:

Călătorii în imaginarul literar

nevoia de reprezentare sub forma unor ființe supranaturale, atât pentru ciumă, cât și pentru holeră, și recursul la elementul religios, prin atribuirea de abilități în a vindeca ciuma unui Sfânt al Bisericii Ortodoxe. Venerarea Sfântului Haralamb se regăsește și în țări balcanice precum Grecia sau Serbia, însă nu implică vindecarea de ciumă, introdusă ca reprezentare în icoana românească, ciuma sub forma unei femei înlănțuite, cu o coasă și foarte slabă. Se constată astfel că, în imaginarul balcanic, epidemiile sunt trăite la un alt nivel, determinat de mentalitățile specifice. Și în contemporaneitate, în spațiul sud-est european, pandemia de coronavirus nu înglobează sensul izolării, în aceeași măsură în care o face în alte zone ale lumii, iar fatalitatea rămâne factorul dominant în definirea atitudinii față de aceasta. A trăi pandemia în spațiul cultural descris impune alte coordonate, generate mai degrabă de o viziune balcanică asupra existenței, așa cum a fost descrisă prin cele trei elemente caracteristice.

References:

- Gămănescu, Ș. (1984). Epidemia de holeră din 1873 în Banat și Transilvania (The cholera epidemic of 1873 in Banat and Transylvania). În *Apărarea sănătății ieri și azi* (coord. Gh. Brătescu). București: Cartea Românească.
- Ghica, I. (2004). *Scrisori către Vasile Alecsandri (Letters to Vasile Alecsandri)*. București: Humanitas.
- Hones, S. (2020). The Cube of Loneliness: Literary Geographies in Isolation. În *Literary Geographies*, Vol 6 (1).
- Negulescu, P, Alexianu, G. (1944). *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei (Organic Regulations of Wallachia and Moldova)*. București: Întreprinderile „Eminescu” S.A.
- Nistor, I.I. (1946). Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantinal la Dunăre (The ravages of the plague and cholera epidemics and the establishment of the quarantine cordon on the Danube). În *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*. tomul XXVII. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului.
- Ozanne, J. W. (2015). *Trei ani în România (1870-1873) [Three years in Romania (1870-1873)]*. București: Humanitas

Călătorii în imaginarul literar

- Russo, A. (1985). *Cântarea României (Song of Romania)*. București: Minerva
- Sadoveanu, M. (1930). *Vremuri de bejenie (Times of Flight)*. București: Cartea Românească
- Said, E. (1978) *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. New York: Pantheon Books.
- Slavici, I. (1965). *Pădureanca (The Forest Woman)*. București: Editura pentru Literatură
- Spătaru Milescu, N. (1974) *Jurnal de călătorie în China (Chinese Travel Journal)*, București: Editura Eminescu
- Tally Jr. R.T. (2018). *Topophrenia: Place, Narrative, and the Spatial Imagination*. Indiana University Press.

~~~~~

Alina BAKO Assistant Professor, Department of Romance Studies, Faculty of Letters and Arts, “Lucian Blaga” University of Sibiu. Postdoctoral studies at Academia Română (2014-2015). Member of several research centers among which: the Center for Intercultural and Philological Research in Sibiu, the “Speculum” Center for the Research on the Imaginary in Alba Iulia, the European Narratology Network (ENN), Centre de Recherche sur la Littérature des Voyages. Volumes: *Dinamica imaginarului poetic. Grupul oniric românesc*, 2012 (Prize of the Writers' Union, Cluj section, Prize of the Writers' Union, Sibiu section, for Critical début); *Voies et voix de l'imaginaire roumain: Le groupe des poètes oniriques. Leonid Dimov, Emil Brumaru, Vintilă Ivănceanu, Virgil Mazilescu, Daniel Turcea*, Sarrebruck, Allemagne, Éditions universitaires européennes, 2012; *Reprezentări ale bolii și maladii ale sistemului socio-politic în romanul românesc (1960-1980)*, 2015. Contributions in collective volumes abroad: *L'exil onirique. Dumitru Tsepeneag et Leonid Dimov*, in *Exils et transferts culturels dans l'Europe moderne*, Cahiers de la Nouvelle Europe. Interest in the geocritical studies: the article *Geocritical Readings of Romanian Literature: Maps and Cartography in Rebreanu's Canonical Fiction*, in the indexed Web of Science Journal „The Slavonic and East European Review”, Volume 99, number 2, 2021. Collection du Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises et Finlandaises, no 21, Paris, L'Harmattan, 2015; *L'espace fermé et les représentations des maladies imaginaires et imaginées dans le roman roumain des années 1960-1980*, Aracnee Editrice, Palermo; *La subversion*

Călătorii în imaginarul literar

de l'imaginaire: le cas de la littérature roumaine, in *Anais do II Congresso Internacional do Centre de Recherches Internationales sur l'Imaginaire: A teoria geral do imaginario 50 anos depois: conceitos, nocoes, metaforas*, Imaginalis, Porto Alegres, Brazilia, 2015. Participations at national and international conferences. Collaboration at different journals: *Transilvania*, *Steaua*, *Annales Universitatis Apulensis*, *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, *Caiete Critice*, *Studia Universitatis Petru Maior*, *Caietele Echinox*, *Text și discurs religios*, *Langue et Littérature. Repères identitaires en contexte européen*, *Communication interculturelle et littérature* etc. Chief Editor of the journal „Caietele Lucian Blaga”. Scholarships: Université “Michel de Montaigne” of Bordeaux, Sophia Antipolis University of Nisa, Oxford Brookes University of Oxford, Macedonia University of Salonic. Invited Professor at ISMAI Porto University, Université “Stendhal” Grenoble, BLCU (Beijing Language and Culture University).